

СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ И ОБЩОЕВРОПЕЙСКОТО ЛИТЕРАТУРНО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ XVIII В.

Емил Георгиев

Досегашната изследователска работа върху славянските литератури, взети като отделни национални литератури и като родствен и зонален цикъл, недостатъчно ги е включила в общия, международния, общеевропейския или световния литературен процес. А това е необходимо да се направи, защото литературният живот и литературното развитие на отделните литератури, както и на родствения и зонален цикъл литератури не са заключен в себе си феномен, те са част от големия процес на живота и развитието на народите и тяхното включване в тоя процес е еднакво важно както за да се допълни неговата картина, така и за да бъдат определени мащабите на техните сътворения и на техния принос в него.

Разглеждането на славянските литератури като заключен в себе си феномен — като едно развитие само за себе си, без връзка с общото развитие — пренебрегва основния закон на историческото развитие — неговата монолитност, неговата подчиненост на общи закономерности. Такова разглеждане едва ли може да претендира за поставяне на въпросите в светлината, необходима за разкриване същността на процесите, типологичния релеф на новите появи, традицията и новаторството в съдържанието и формата в творенията от областта на литературата и изкуството.

Развитието на една литература или на цикъл литератури през който и да е период е сложен и многообразен процес. Ето защо се водят немалко спорове около него. Спорове се водят особено за литературните направления, за техния характер, за тяхната същност. Такива спорове се водят — и то твърде оживени — и за направленията в славянските литератури през XVIII в. За да ги проследим и дефинираме, трябва да излезем преди всичко от историческия момент, изживяван от съответните народи, на които те принадлежат. От друга страна обаче, трябва да ги изследваме и в тяхната свързаност с направленията в другите литератури, защото литературните направления могат да се дефинират и очертаят добре само във връзка с теченията в другите литератури и още по-пълно върху фона на общия литературен процес.¹

XVIII в. е преломен в историята на славянските народи, разбира се, и на славянските литератури. Славянските народи скъсват решително със Средновековието и излизат върху пътя на Новото време. Обществено-историческата фор-

¹ Сравни моята книга *Българската литература в общославянското и общеевропейско литературно развитие*. С., 1973, и още P. Van Tieghem. *La Littérature comparée*. Paris, 1931. Виж особено с. 173, където се поставя изискването за насочване на сравнителното литературознание („la littérature comparée“) към общото литературознание („la littérature générale“).

мация на Средновековието — феодализмът — все още съхранява доминантите на своята структура, но позициите ѝ са разклатени от капитализма, развиващ се в нейните недра. Буржоазията настъпва в обществено-историческия живот. Тя излиза на историческата арена с нов мироглед и има нужда от нова идеология. Литературата, както и изкуството изобщо поемат задачата да създадат необходимите ново съзнание и нови форми.

Появата на ново съзнание и на нови форми извиква на живот модерните литературни течения. Тези течения са резултат на отбелязаното развитие и на нуждите на страната, в която се появяват. Социалната трансформация засяга както икономическата база в съответната страна, така и идеологическо-културната надстройка. В нея се вливат традициите на миналото и се разгръщат новаторски тенденции, които повече или по-малко бързо растат. Тези тенденции главно определят разгръщането на модерните литературни течения.

Формирането на новото съзнание и възникването на новите форми, на новите възгледи и на модерните литературни течения обаче не протича като изолиран процес в отделните литератури или в цикъла родствени или зонални литератури. През XVIII в. славянските народи излизат из своята феодална затвореност и започват да общуват активно с другите европейски народи.

Известен е изразът, че Петър I отваря на прелома XVII—XVIII в. прозорец от Русия към Европа. Войните, на които той е ръководител, преместването на столицата на Русия от Москва в Петербург, корабостроенето, което се предприема по негова инициатива, и т. н. имат за цел да доближат Русия до другите страни и континенти, да я включат в общия развоен процес. Разбира се, че цялата тая дейност дава широко отражение и в духовната сфера. Просвещението, главното идейно движение на XVIII в., получава възможност да се развие, като черпи елементи от разгърнатото се в напредналите страни подобно движение.

XVIII в. за Полша е трагичен. През тоя век тя губи своята независимост, но в стремежа си да я отстои тя развива и усвоява Просвещението, като черпи за разгръщането му идеи от страната, където то получава най-завършен облик — Франция.

Новият път, върху който излизат чехите и словаците през XVIII в., е определен в голяма степен от общото развитие на народите, влизащи в състава на империята на Хабсбургите. Реформите на Йосиф II са важен етап в тяхното развитие. Ако тези реформи са продиктувани от Просвещението и обещаваат промяна и възход, обръщането към Просвещението става неминуемо и идеите на Просвещението диктуват по-нататъшното развитие. Разгръщането на Просвещението сред тях е свързано както с разгръщането на Просвещението сред народите в Австрия, така и с разгръщането на Просвещението в германските държави и държавици от това време.

През XVIII в. южните славяни в стремежа си да излязат из Средновековието се дистанцират постепенно и все повече от владеещите в Османската империя форми на живот — феодални от азиатски тип, — като развиват и усвояват форми на живот, които ги свързват с другите европейски народи. За сърби и българи от съществено значение е свързването им с Русия. Когато се разкрива тяхната свързаност с Русия обаче, не бива да се изпуска из предвид, че чрез Русия, която е отворила вратите си към напредналите европейски народи, те се свързват и с тези народи.

При разгръщането на международните отношения литературното развитие попада в сферата на взаимовръзките и взаимодействията с напредналите западноевропейски литератури. Взаимовръзките и взаимодействията с тия литератури подпомагат по-бързото формиране на литературните направления. Те

водят до обогатяване на отделните литератури. Водят и до обогатяване на общия литературен процес.

Какви конкретни взаимовръзки и взаимодействия на славянските литератури с другите европейски литератури през XVIII в. можем да установим, проследявайки развойния процес в отделните славянски литератури или в славянската литературна общност?

Нека най-напред отбележа, че въпреки общата близост в развитието на славянските народи и славянските литератури се наблюдава и известна неравномерност в него. XVIII в. заварва само русите и до известно време и поляците в състояние да развиват свободно своя национален (XVIII в. е век на формирането на славянските нации), държавен и културен живот. И те имат възможност да навлязат бързо в главното течение на века — Просвещението, след като са преминали преди това през Ренесанса и Барока.

По-друго е положението в другите славянски страни, които XVIII в. заварва под тежко чуждо робство. Става дума за българи, сърби, хървати, словенци, чехи и словаци. Развитието у тях през XVIII в. е своеобразно. Някога в страните им е преминал по-силен или по-слаб възрожденски процес. Но трябва да го изживеят отново, защото в настъпилите по-късно условия тоя процес е заглъхнал. Ако преди новото Възраждане те развиват Барок, който продължава и през първата половина на XVIII в., той изпълнява функцията на Предвъзраждане и се влива в новото Възраждане.

Българи, хървати, словенци, чехи и словаци говорят изрично за Възраждане или за Национално възраждане през XVIII в. Сърбите изживяват подобен процес, въпреки че не го назовават Възраждане. Развил се през XVIII в., век на Просвещението, това Възраждане бързо преминава в Просвещение.

Славянското Възраждане от XVIII в. (подобно на Ренесанса в Западна Европа) е една твърде важна епоха в развитието на славянските народи, на славянската култура. В нея лежат корените на новия национален живот на славянските народи. Формират се славянските нации, създава се литературен, т. е. национален език, възниква национална култура, разгаря се националноосвободителна борба. В тая епоха възникват и новите национални литератури.

Но Славянското Възраждане от XVIII в. се отличава значително от Ренесанса в Западна Европа през XIV—XVI в. Така то не може да възкресява културата на класическата древност, както Западноевропейският Ренесанс, за да придвижва по-нататък развитието. Възникнало в по-друг етап от европейското развитие, то трябва да отговори на неговите нужди. В епохата се формират нациите и задачите се поставят от формиращите се нации. Поменах, че тогава се създава литературен език, който е национален език; създава се национална култура и т. н. Формиралата се нация не може да търпи чуждото робство и започва националноосвободителна борба. Задачите, които Славянското Възраждане изпълнява, са такива, че нерядко то бива наименовано „Национално възраждане“ (чешки: „*Národní obrození*“).

Формирането на нациите през епохата е причина за някои важни отлики на Славянското Възраждане от Западноевропейския Ренесанс.

Западноевропейският Ренесанс например, както е известно, „открива“ човешката личност. Славянското Възраждане „открива“ народа. Не индивидуализмът е негова присъща черта, а народността, която търси да се утвърди и да се издигне от съия на Средновековието, от гнета на феодализма.

„Откриването“ на човешката личност от Западноевропейския Ренесанс довежда до неговия конфликт със Средновековието. Започва бурно движение за нейното разкрепостяване, за нейната свобода, за нейните права. Самата личност се оказва на висотата на задачите, които епохата поставя пред нея — да сътвори нов свят, с нов обществен живот, с нова култура и нова литература.

„Откриването“ на нацията от Славянското Възраждане довежда също така до конфликт със средновековните форми на живот. Започва бурно движение за нейното разкрепостяване, за нейните права. Ние виждаме началото на това движение например в България още в „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски. Паисий пише своя труд „за полза“ на българския народ. Той поставя задачите на Възраждането на целия народ, не само на отделната личност. Той превръща историческия си труд в призив към народа за ново — национално — творчество, за духовно и политическо освобождение от онова робство, което е установило феодалистното Средновековие. Самият народ вече е в състояние да приеме призива на българския възрожденец. За това говори фактът, че до нас са стигнали над 70 преписа и преправки на „История славянобългарска“.

Славянското Възраждане се изявява в литературата, като се обръща към някои нейни родове, които допринасят за развитието му. Такъв род е преди всичко историографията. Новата епоха започва в България с „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски. В литературния живот на хърватите заема място Андрия Качич Миошич, автор на голям исторически труд, в който са включени и исторически песни. Виден представител на сръбската литература от XVIII в. е историкът Йоан Раич. И т. н. Посочените книжовници са монаси. Но те разбират, че не черковните проповеди и песни ще опазят, издигнат и пробудят народа, а съзнанието за собствените му възможности, което се буди от великото минало, вярата, че той може да отхвърли ярема на угнетителите, че щом е живял по-рано без чужди господари, пак може да живее така и че в тоя си стремеж може да черпи сили от единството си с родствените славянски народи. Историографските трудове на изброените писатели подпомагат формирането на нациите на съответните народи, стават опора за техния национален живот. С тях съответните народи растат и се съизмерват с другите народи.

У славянските народи през епохата голяма роля за формирането на националния живот играе славянизмът — съзнанието за общ произход и близост с другите славянски народи. Съзнанието за общ произход и близост с другите славянски народи вдъхва вяра и буди блянове за мощ, извиква и гордост поради сътворенията на славянството като цяло в областта на културата.

Славянизмът води до развитието на славянската филология като голяма национална наука за славянските народи. Тя въоръжава със средства за формирането на литературните езици на славянските народи, а тези езици, както отбелязахме, са национални, за създаването на своя оригинална славянска култура, с която славянските народи се противопоставят на културата у напредналите европейски народи и с това се съхраняват. С пълно основание чешките литературни историци включват в чешката литературна история големите славяноведи Йосиф Добровски, Йосиф Юнгман, Павел Йосиф Шафарик и др.

Основно обществено, идеологическо и културно течение през XVIII в. в напредналите страни е Просвещението. То става основно обществено, идеологическо и културно движение и в славянските страни. Иде обаче да изпълни сред славянските народи своя голяма задача в общественото развитие: да довърши онова, което не е довършил Ренесансът, да разгърне образованието и културата от нов тип и сред много по-широките слоеве, да разкрие антихуманността на формите на живот в останалите от Средновековието империи, да подготви идеологически за борба с робството и неправдите, които владеели в тях.

Европейското Просвещение се разгръща най-напред като движение за издигане на по-високо равнище образованието и културата на народните слоеве. То е свързано с едно обръщане към народа, което е характерно за демократичното движение през епохата. До онова време образованието и културата са били достояние главно на привилегированите слоеве. Дошло е време те да станат достояние на всички. Просветителството дава път на дидактичната литература.

Тя използва най-напред средновековната черковна проповед, като налива в нея ново — светско — съдържание. Предно място заема по-нататък баснята. До нея се нарежда и сатирата, която изобщо става характерен жанр за Просвещението — изстъпва се против невежеството и мракобесието. Одата трябва да възвеличи просветата и науката. Романът трябва да покаже несъстоятелността на образованието и възпитанието в дотогавашното общество И т. под.

Набелязаният процес се разгръща и в славянските страни. Поради изостаналостта им тоя процес има по-определен просветителски профил: възниква ново училище, възникват нови просветни институции изобщо, развива се печатното дело с оглед да задоволи нуждите за просвета на широките слоеве, издават се учебни книги и поучителни съчинения.

Нека припомним новите учебни заведения, които създава Петър I в Русия в началото на XVIII в., печатниците, открити по същото време в Москва и Петербург, учебниците, издавани при Петър, по инициативата на самия цар.

Епохата се характеризира със страстно желание за образование, за култура, за наука.

Страстен копнеж по образование изразява например в Автобиографията си сръбският просвещенец Доситей Обрадович. Той разкрива несъстоятелността на културния живот в манастирите, които по това време се смятат за центрове на образованието и книжовния живот.

Дидактическата литература в началото се задоволява със съвети и беседи, отправени към младежта и към известни обществени слоеве. Тези съвети и беседи често не се издига твърде високо над средновековната морализаторска литература. Така в руската литература се появяват книги, като например „Юности честное зерцало“ от 1717 г., която предлага съвети на младежта.

По същото време Теофан Прокопович създава своите проповеди. Макар и произнесени от черковния амвон, те имат светски характер. Теофан търси да възвеличи с тях Петър I и неговото дело, да пропагандира неговите реформи.

Дидактическото литературно творчество придобива с време по-висока художествена форма. Превеждат се и се коментират басните на Езоп — у русите, у сърбите, малко по-късно у българите и т. н. Възникват и оригинални басни. Такива са например басните на Игнаци Красицки и Станислав Трембецки в полската литература. Доситей Обрадович издава книга басни, които не са оригинални; оригинални и интересни обаче са коментарите, които ги следват.

За да се развие просветата, трябва да се осъди невежеството. Такъв е смисълът на много от басните и на някои сатири. Например басните на Доситей Обрадович и особено коментарите към тях разчистват пътя към науката и просветата, като нападат невежеството и — в духа на Просвещението — калугерите, които са неговите носители. Първата сатира на руския сатирик А. Д. Кантемир — „К уму своему, или на хулящих учение“ — отстоява литературния труд и вае образите на онези, които се обявяват срещу „учението“. Невежеството бичуват и някои от сатирите на поменатия полски писател Игнаци Красицки.

Писателите на епохата възвеличават културата и науката с оди. М. В. Ломоносов прославя в своите оди руските владетели за тяхната просветителска дейност. Петър I е велик, защото:

Среди военных бурь науки нам открыл.

Руската земя — говори той в една от своите оди — може да ражда собствени Платоновци и Нютоновци:

Что может собственных Платонов
и быстрых разумом Невтонов
Российская земля рождать.

Просвещенците са морализатори. Те се стремят да противопоставят на порочния обществен ред просветената, високоморална личност.

В сатирите си Кантемир осъжда неморалността и величае добродетелта. Дори имената на Втората му сатира са осмислени по посока на добродетелта: Филарет, което значи „обичащ добродетелта“, и Евгений, което значи „от добър род“ (на гръцки).

Авторът използва своите герои, за да изкаже възгледите си за благородството. Например той пише:

Мало ж пользует тебя звать хоть сыном царским, —
Буде в нравах с тнусным ты не разнишься псарским.

Коментарите към басните на Доситей Обрадович са цели морализаторски статии.

В началния си етап просвещенската литература черпи повече от литературите на напредналите народи. Нека припомним например, че преводната литература заема важно място в руския литературен живот при Петър I. Известно е, че подбора на книгите, които се превеждат, прави сам руският цар.

Дейците на епохата, включително и писателите, често изразяват в досег със западноевропейската култура. Така Кантемир прекарва 12 години в Западния свят — шест години в Лондон и шест години в Париж. Тук той се запознава със съчиненията на Монтескьо, на младия Волтер и др. И немалко елементи в неговите сатири напомнят елементи у древните и новите сатирици. Например в характеристиките на героите му такива елементи се посрещат с елементи в „Характерите“ на Лабрюйер.

Ломоносов прекарва повече от пет години в Германия, главно в Марбург. Тук той изучава естествените науки и античната литература, а се запознава и със съвременната западна поезия. В едно от произведенията си той въвежда образа на Анакреон, с когото води разговор за поезията. Тоя „разговор“ открива пътя за ново творчество в съвременната руска литература.

Доситей Обрадович обхожда много страни — Австрия, Германия, Франция, Англия, Русия, тласкан от жажда за знания, и се запознава с живота и новите течения в областта на културата и литературата. В Хале, Германия, той слуша лекции в университета и дошъл тук като монах, хвърля расото.

Както отбелязах, басните на Обрадович не са оригинални; те са превод и преработка на басни от Езоп, Лесинг, Лафонтен.

Материал за своята „История славянобългарска“ Паисий Хилендарски издирва в Карловиц, град, който по онова време се е намирал в Австрийската империя. Той използва широко труда на Цезар Бароний „*Annales ecclesiasticae a Christo nato ad annum 1198*“. Тоя труд принадлежи на католическата Противореформация, но Паисий съумява да подчини заеitia от него материал на своето историографско дело, което трябва да стане опора на развиващата се българска народност, тясно свързана с православието. Трудът принадлежи на Барока, но Паисий ориентира използвания материал към Българското Възраждане, към Българското Просвещение.

Европейското Просвещение се разгръща бързо като течение и движение за цялостна промяна в обществения живот. То се превръща в идеологическа борба със стария свят.

Като особено бурен исторически процес Просвещението протича във Франция. Идеологическата борба през XVIII в. тук подготвя Голямата френска революция. Развиват се особено философията и публицистиката, пишат се философски и публицистични литературни произведения, с които зрее буржоазно-демократичната революция. Предно място заемат сатирата и комедията, които са войнстващи жанрове.

В идеологическа борба Просвещението се превръща и в славянските страни.

Още с появата си в Русия то получава характер на идеологическа борба. Трябва да бъде проправен пътът напред, да се популяризират и наложат реформите на Петър I. Трябва да се отстрани онова, което пречи, което дърпа назад. Пътищата са два: на възхвала на новото и на осмиване и разобличаване на старото. Възхвалата на новото, видно в лицето на Петър I, звучи силно от проповедите на Теофан Прокопович, от одите на Ломоносов и т. н. Осъждането на старото дава смисъл и силата на сатириите на Кантемир.

Полската литература от XVIII в. отразява стремежите на прогресивните полски слоеве към реформиране на целия общественно-политически живот, за да бъде спасена полската държава. Тая литература има ясни политически тенденции, нещо повече, тя е изцяло преплетена с политиката. Тя води борба за национално единство на полския народ. Напада безпощадно онези, които заговарят срещу интересите на полската държавна цялост. Критикуват се недъзите на общественно-политическия живот, критикува се шляхтата, критикува се духовенството. Критиката е остра — литературата получава силен сатиричен характер. Търсят се изобщо пътища за създаване на ново общество. Подготвят се демократични реформи, които намират най-ярък израз в конституцията от 3 май. Патриотичното чувство, плод на формиращото се национално съзнание, намира значителен литературен израз. Подготвя се почвата за едно възраждане на полското общество.

В България първият възрожденец Паисий Хилендарски повежда идеологическа борба със стария свят на робство и изостаналост, за права на народността, която трябва да прерасне в нация. Неговата „История славянобългарска“ предлага цяла програма за възраждане на българския народ. Програмата е богата, сочи ясно задачите на епохата, при това има демократичен характер, каквото изобщо има литературата на Просвещението.

XVIII в. е век на философите и енциклопедистите. Философията е ориентирана да обоснове изграждането на ново общество и да защити личността: и едното, и другата се стремят да излязат от кризата, възникнала в условията на все още съхранилия се феодален ред и развилите се буржоазни отношения.

Във философията на XVIII в. господства рационализмът. Човешкият ум според просвещенците постига истината, той, а не божеството, решава кое е добро и кое — зло. Както се изразява Фр. Енгелс, „мислещият ум е бил признат за единствено мерило на всички неща“.

Рационализмът на Просвещението се разкрива достатъчно пълно в книжовното дело на Доситей Обрадович. Така книгата му „Съвети на здравия разум“ е вдъхновена от култа към разума на просвещенците. Култът към разума у него не е самоцелен, рожба на абстрактно философско мислене, не е и само едно голо преклонение пред човешките постижения и възможности. Доситей търси да се опре на „здравия разум“, когато се стреми да накара своите съграждани да подложат на преценка своя живот, своето положение, своите възгледи, своите институции, да потърсят нови ценности, ценностите на новото европейско образование, да поставят точка на една епоха, която принадлежи на миналото, и да заживеят в нова епоха.

Близък до мисленето на Доситей Обрадович е българският книжовник Софроний Врачански, когото можем да определим като типичен представител на Просвещението в българската литература. Просвещенството на Софроний намира израз особено в съчинението му „Философски мудрости“. Решавайки въпросите на образованието и възпитанието, на начина на живот, на общественото устройство, Софроний споделя с просвещенците техния рационализъм. Самият наслов „Философски мудрости“ ни спомня за интереса на просвещенците към философията, противопоставена на богословието. Макар да е духовно лице,

Софроний излиза далече извън границите на богословието. В духа на рационализма в съчинението му „разумът“ е назован „безценен“, „разумът“ „украсява“ човека. Софроний призовава съгражданите си да помислят „със своя ум“: „За това отворете очите и ум ваш, о болгаре, чада моя любезная, и разумейте, и разсмотрите разумно, и помислете сас ум ваш, и вижд що чините.“

Енциклопедистите не само обхващат цялото съвременно знание, но често се занимават и с художествено творчество. Нека припомним делото на Дени Дидро, основател и редактор на прочутата Енциклопедия, родена във Франция, и писател.

Истински енциклопедист е Ломоносов. Както е известно, Пушкин го нарича „първи наш университет“. И по-подробно го характеризира така: „Съединявайки необикновената сила на волята с необикновената сила на понятието, Ломоносов обгръща всички отрасли на просвещението. Жаждата за наука е била най-силната сила на тая душа, изпълнена със страсти. Историк, ритор, механик, химик, минералог, художник и стихотворец, той изпитва всичко и във всичко проника.“

В Полша съставя обширна енциклопедия поменатият Игнаци Красицки.

Поради задачите на идеологическата борба литературната дейност през епохата получава силна политическа обогатеност. Наблюдаваме я в произведенията на Волтер, на Русо и почти у всички други просвещенци.

Още от началото си новата руска литература получава силен публицистичен характер. С време тоя характер се засилва все повече. Един от върховете си той достига в работите и изданията на Н. И. Новиков. Новиков използва публицистични жанрове и публицистичен стил особено за разобличение на крепостническия строй. Самото заглавие на неговото списание — „Трутенъ“ — е обърнато към помещиците, които живеят на гърба на селяните.

Пишейки своя исторически труд, българският писател на епохата Паисий Хилендарски вмква в него публицистични интермедии и дори превръща историкографията в публицистика. Историята е за него средство, целта е да бъде пробуден българският народ за нов живот. И текстът на труда се пъстри с призови и укори като: „Българино, знай своя род и език!“; „О, неразумни и юроде! Защо се срамиш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език? Или не са имали българите царство и държава?“

Паисий не е и чувал името на своя велик съвременник Жан Жак Русо, бунтуващия представител на Френското Просвещение, защитник на народните маси, но със своето Просвещение той се доближава до него. Връзката между Паисий и Русо посочи някога проф. Иван Шишманов.¹ Тая връзка той видя не само в това, че Паисий завършва „Историята“ си в същата година, в която Русо публикува знаменития си „Емил“, но и в общата идейна насоченост у двамата писатели.

Подобно на Русо Паисий хвърля лозунги, които атакуват живота на безправие и робство. „Човекът се ражда свободен, а навсякъде се намира в окови!“ — говори лозунгово Русо. Лозунгово говори и Паисий: „По-добре е българската простота и незлобивост (отколкото гръцката мъдрост и образованост).“ Полемизирайки срещу богатите търговци, били те гърци или гърчещи се българи, той прогласява: „Колкото праведни и свети пророци и патриарси имаше и се нарекоха велики на земята и пред бога, никой от тях не беше търговец или прехитър и горделив човек.“

Подобни лозунгово хвърлени мисли са характерни за епохи на остра идеологическа борба, за революционни епохи.

¹ Ив. Д. Шишманов. Паисий и Русо. Ареџи. — Денница, год. I, 1890, кн. 7—8, с. 354.

Смела борба с публицистични жанрове водят полските политически писатели Станислав Сташиц и Хуго Колонтай, които оглавяват съпротивата срещу разложението на полската държава през епохата.

Връзките и взаимодействията на славянската просвещенска литература със западноевропейската просвещенска литература и в тая посока са значителни.

Така идеите на Френското Просвещение дълбоко възпалват умовете и сърцата в Русия. Екатерина II нарича Монтескьо „моя Монтескьо“. Тя поканва Дени Дидро, затруднен да издава Енциклопедията в родината си, да я продължи в Русия. В Русия оказва особено влияние Волтер. Появява се цяла насока „волтерианство“, един термин, който назовава изобщо идеите на френските просвещенци.

Съчиненията на Волтер се превеждат и четат в оригинал. Помещикът И. Г. Рахманинов дори открива в имението си печатница, за да печата съчиненията на Волтер.

Видни представители на славянската интелигенция, включително и писателите, изработват своите обществено-политически възгледи въз основа на френските просвещенци. Така например руският писател А. П. Сумароков изхожда от „Духа на законите“ на Монтескьо, когато определя видовете управление: републиканско, монархическо и деспотическо и когато изгражда своя обществено-политическа система.

Полският писател Игнаци Красицки написва романа „Приключенията на Николай Досвядчински“, в който играе роля утопия, създадена под влиянието на Дефо и особено на Русо. Николай Досвядчински получава лошо възпитание и се разорява. Попаднал обаче на остров сред първобитно население, той се преобразява и се възбужда за нов живот.

Главно художествено направление на Просвещението, както е известно, е класицизмът. Класицизмът става голямо национално изкуство във Франция. В славянските литератури той има в голяма степен подражателен характер.

Класицизмът доближава руската и полската литература до френската литература. Така руският класицист В. К. Тредиаковски, стремейки се да наложи класицизма в руската литература, превежда „Поетическото изкуство“ на Буало. Той пише и поема „Тилемахида“, като преработва в стихове известния роман на Фенелон „Приключенията на Телемах“.

Трагедията в класицистичен дух обработва А. П. Сумароков. Както Пиер Корней прави това в трагедията си „Сид“, в трагедията си „Хорев“ той сблъсква честта и дълга — войнишката чест и патриотичния дълг. Трагедията се изгражда по правилата на класицизма.

Литературоведски интерес извиква трагедията „Хамлет“. Отдалечавайки се от класицизма, Сумароков се доближава до великия Шекспир. Но между неговия „Хамлет“ и Шекспировия има съществени различия, които се дължат на влиянието на класицизма.

Значителен успех в Русия има комедията, която се изгражда по образците на класицистичната комедия. Тук следва да назовем талантливия комедиограф Д. И. Фонвизин. Освобождавайки се от влиянието на чуждите образци, главно френски, Фонвизин стига до оригиналните си комедии „Бригадир“ и „Недорасъл“. Ако в тях все още присъствуват правилата на класицистичната драма, то животът, който ги изпълня, и образите, които се очертават, са чисто руски.

Интересен тук за нас е образът от първата комедия Иванушка, който разкрива отношението на съвременната руска аристокрация към живота и културата на Западна Европа. Иванушка учи в пансион, принадлежащ на полуграмотен французин, прекарва и три месеца в Париж и се смята толкова „просветен“, че гледа на руския си произход като на недостатък и смесва руската си реч с френски думи.

През школата на класицизма преминава най-значителният руски поет от втората половина на XVIII в. Г. Р. Державин. Неговите „оди“ са парекселанс просвещенски жанр. Но те изразяват лирически състояния, които често не са типични за класицистичната ода. Отношението на поета към действителността го извежда върху един път, по който ще тръгне руската национална литература през XIX в.

Голямата част от полската литература на XVIII в. може да се нарече класицистична. Но въпреки че нейните представители са последователи на блестящите и остроумни френски класицисти, те създават оригинално дело, което представя етап в историята на полската литература.

Южните славяни, използвайки някои руски образци, развиват един класицизъм, който — въпреки принизеността му в сравнение с френския класицизъм — изпълнява своя функция у тях. Той има най-напред това значение, че отклонява читателя от средновековното мислене, от библейските образи, от черковно-религиозните тенденции. Освен това неговият характер се определя от ролята му за формирането на националния живот, той отразява растежа на нацията и на националната култура.

Така със средства, заети от класицистичния арсенал, Йоан Раич написва поемата „Боят на змея с орлите“ и „Трагедия за смъртта на цар Урош“. Първото произведение възпява враговете на поробителска Турция, Австрия и Русия, гомеци турските армии. Произведението представя особено глорификация на Русия. Второто произведение има за цел да отведе читателя и евентуално зрителя пред историческо събитие, което дава представа за пълнокръвен държавен живот на сръбската народност, и пред исторически образи, които носят черти на царственост, на ръководители, решаващи исторически задачи; съвременна Сърбия е била лишена и от едното, и от другото.

Класицизъм с подобен характер ще се появи и в българската литература. Възпявайки в ода Софроний Врачански, Димитър Попски утвърждава делото на един велик строител на българския национален живот.

През XVIII в. европейските литератури развиват сентиментализма. Обществената сфера на сентиментализма е угнетената в условията на феодалния абсолютизъм буржоазия. В противоположност на класицизма, който извежда в литературата царе, боляри и дори богове, сентиментализмът се обръща към обикновения човек, към представителите на буржоазната класа, чието присъствие в живота отдавна се усеща. Класицизмът отговаря на философските и естетическите постулати на рационализма и всичко у него е съобразено с повелите на разума. Сентименталистите се интересуват от чувствата на човека и противопоставят чувството на разума.

У повечето славянски народи сентиментализмът не може да се развие през XVIII в., докато националните проблеми доминират над проблемите на личния и семейния живот, които са характерни за него. У тези народи той ще се развие по-късно, когато нарасне общественият дял на дребната буржоазия и националните проблеми станат проблеми на личността и семейството.

През XVIII в. обаче сентиментализмът получава достатъчно развитие в руската литература. В много отношения той е подобен на западноевропейския, но има и своите особености. Главната негова особеност — отличие от западноевропейския сентиментализъм — се определя от отсъствието на по-широк слой гражданска класа в Русия. Общественото противоречие, което на Запад създава конфликта между представители на аристокрацията и представители на буржоазията, тук има друг облик: то е противоречие между представители на дворянството и представители на селячеството. Така „бедната Лиза“, героинята на познатата едноименна повест от Н. М. Карамзин, главен представител на руския сентиментализъм, е селска девойка. Нейната трагедия, разбира се, не е

по-малка от трагедията, която изживяват нещастните героини на западноевропейския сантиментализъм. Но сцените и картините, в които се рисуват нейните преживявания, и психологията на въведените герои необходимо получават по-други елементи.

С появата на сантиментализма не приключва развитието на Просвещението. То продължава и по-нататък своето развитие, имам пред вид и славянските страни. Както трябва да се определи най-общо, Просвещението представя идеологическа борба със стария свят и когато възниква революционна ситуация, изправя своите дейци, общественици, мислители и писатели върху барикадите на революцията. В това отношение с главните му течения сътрудничи и сантиментализмът.

Революционна ситуация създава в почти цяла Европа в една или друга степен Голямата френска революция, която избухва в края на 80-те години на XVIII в. В 1790 г. руският писател А. Н. Радищев напечатва своето „Пътешествие от Петербург в Москва“. Това е едно от най-бунтуващите произведения не само на съвременните славянски литератури, но и на съвременните европейски литератури.

Нека отбележим, че Радищев израства като писател не само из съвременната руска литература. Той прекарва почти пет години в Лайпциг, където бил пратен да научи чужди езици и да усвои науките на Просвещенския век. Той усвоил още демократизма и методите на борба, характерни за тоя век.

В своето „Пътешествие“ Радищев е нарисувал най-безрадостната картина на крепостническа Русия. Целият ужас на крепостничеството — страшната нищета на широките народни маси, тяхното безправие и унижение, безчовечната експлоатация и робска участ — заживява пред читателя. Селянинът може да работи за себе си само в празник и в лунни нощи, делниците му принадлежат на господаря. Господарят е алчен звяр, впил се като пиявица в снагата му. И такъв е станал поради условията на строя. Изтъквайки това, авторът е стигнал до най-високата точка на изобличението, той разкрива пълната морална несъстоятелност на крепостничеството като форма на обществен живот.

Съдържанието и смисъла на книгата на Радищев определя съвършено точно Екатерина II, в чието време тя излиза от печат: в нея „се lee френска отрова“, т. е. императрицата загатва за нейното родство с оръжията на Голямата революция, която неотдавна е избухнала във Франция. Радищев е арестуван и осъден на смърт.

Още по-страшна и още по-бунтуваща картина на живот създава българският писател-съвременник на Радищев Софроний Врачански в „Житие и страдания на грешния Софроний“. „Житието“ на Софроний е житие на мъченик, каквито са обикновено житията на светците. Но това не е мъченик, който търпи изкушения на сатаната и отстоява своята християнска вяра, а на такъв, който понася бремето на едно варварско робство, като споделя участта на цял народ. От единия край на България до другия се простира все същата картина на тирания и произволи, на безправие и грабителство, на страдания и сиротинство, на глад и нищета. Никакъв държавен ред, никакво право не съществуват. Всеки еничарин, кърджалия, „Пазвантов хайдук“, паша или войник от армията на султана стреля с пищова си раице, хвърля копието си по тях, пробива главите им, беси ги с юздите на конете им, набива ги на кол, граби. Нормалният човешки живот е напълно деформиран.

Безпримерното обвинение на Софроний обаче не може да стане достояние на по-широк читателски кръг. За българите едва по това време назряват условията за печатната книга, която се ражда с Просвещението.

И така, искам да вярвам, моята студия разкрива литературното развитие през XVIII в. като широк процес, в който наред с развитите европейски литера-

тури се включват и славянските литератури. И в едните, и в другите литератури се разгръщат същите литературни течения и възникват сходни литературни явления. Подобни идеи завладяват умовете, подобни чувства вълнуват сърцата. Раждат се едва ли не тъждествени идеали, води се борба с еднакво отречени недъзи. И формите на изразяване си приличат.

Това не значи, че едните литератури повтарят другите. Националните литератури си имат безспорно своеобразие, писателите се кърмят от родни източници. Създадените произведения имат своя сфера и на възникване, и на въздействие.

Става дума преди всичко за типологично сходство. То определя монолитността на една литературна епоха. Към набелязания процес се добавят обаче и взаимодействията, които процъфтяват най-вече върху основата на типологичната близост.

Всичко казано в моята студия изтъква необходимостта от общото и сравнително разглеждане на славянските и неславянските литератури от XVIII в. и изобщо. Само такова разглеждане довежда до разбирането и определянето на типологичния релеф на едните и другите литератури, на литературните направления в тях, на отделните явления, на наличието и особеностите на общия литературен процес.